

## Yabancı Kostüm İçinde Öz Kültür: Thomas Mann, *Değişen Kafalar*

Nazire Akbulut<sup>1</sup>

Thomas Mann, 1940 yılında yayınlanan *Değişen Kafalar*<sup>2</sup> adlı romanında bir Hint efsanesini batılı bir yorumla yazınsallaştırmıştır. 2011’de de eser Kasım ve Yedigâr Eğit tarafından Türkçeye çevrilerek okurla buluşturulmuştur. Türkiye’deki okur, çeviri kitap ile buluştuğunda; Alman toplumunun bir üyesi olarak Mann’ın kendi kültürel birikimi doğrultusunda, Hint kültürünü, insanı ve efsanesi ile birlikte algılamış ve yorumlamış olduğunu düşünecektir. Oysa gerek mekân, gerek dinî ritüelleri ve dul kalmak istemeyen kadının sonu gibi kimi kültürel öğelere rağmen hikâye aslında Hint sarı’sine büründürülmüş Schopenhauer öğretisi ve Yunan mitolojisidir. Thomas Mann’ın *Değişen Kafalar* adlı romanı yazınlararasılığı ve buna kaynaklık eden çevirileri somutlaştırmaktadır.

### 1. ‘Üç Egzotik Doruk Noktalı’ Roman

Az kişi üzerinden anlatılan *Değişen Kafalar*, yazar veya yayınevi tanımlaması ile motif olarak Hint efsanesine dayanan bir romandır. Eser, Şridaman ve Nanda adlı iki farklı kasttan gelen ve yaşları birbirine yakın iki genç adamın Sita adlı genç kıza aşklarını anlatan tek olay örgülü ancak çok katmanlı bir anlam içermektedir. Ticaret ile uğraşan Şridaman entelektüel yönü ile Nanda ise fiziki yönü ile gelişmiştir. Birlikte yaptıkları bir yolculuk sırasında nehrin yakınındaki ağaçların gölgesinde dinlenirken yaptıkları bir gözlem, yaşamlarını belirler. Nehrin kutsal sularında tüm giysilerinden sıyrılarak yıkanma ritüelini gerçekleştiren Sita, iki çift gözün kendisini ilgi ve arzu ile izlediğinden habersizdir. Süreç içinde Şridaman ve Sita evlenirler. Ancak Sita, güçlü vücuda sahip Nanda’ya karşı ilgisiz olmadığını saklayamadığı için üç genç arasındaki ilişkiler eski samimiyetini koruyamaz. Altı aylık evlilikten sonra ailesini görmeye gitmek isteyen hamile Sita’ya bu yolculukta, gelenekler gereği kocası eşlik eder. Yolculuğa çıktıkları arabayı güçlü kolları ile Nanda sürmektedir. Yol üstünde Devi Durga’nın ve karanlıkların anası Kali’nin kutsal mekânları olarak kabul edilen yerde Şridaman onlardan dua etmek için ayrılır ve tapınakta intihar eder. Arkadaşının neden dönmediğini görmek için giden Nanda da tapınakta aynı şekilde

<sup>1</sup> Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

<sup>2</sup> Mann, Thomas, *Die vertauschten Köpfe. Eine indische Legende*. Bermann-Fischer Verlag, Stockholm 1940 (Orijinal eser); Çalışmaya temel alınan baskı, Kasım ve Yedigâr Eğit tarafından 2011’de Can Yayınlarından Türkçeye çevrilen *Değişen Kafalar* adlı eserdir.

hayatına son verince Sita neler olduğunu anlamak için tapınağa gider. İki gencin, kafalarını bedenlerinden kılıçla ayırarak intihar ettiklerini görür. Kendini ağaca asarak intihar etmek isteyen Sita'ya Durga engel olur. Her şeyi bilen ulu tanrıça Durga tüm yaşananları bir de Sita'dan dinler ve iki kader arkadaşını hayata döndürmek için Sita'ya bir şans tanır. Ancak Sita, yaşanan olayın heyecanı ile **kafaları farklı vücutlarla birleştirir**. Ortaya çıkan sorunu, Kamadama, bir başka adıyla Guha<sup>3</sup> adında çilekeşin çözmesine karar verilir. Ormanda çile dolduran Guha'nın soruna getirdiği felsefi çözümün temelinde kültürel değerler yatmaktadır. Çilekeş Guha'nın kararına dört yıl uyan Sita, sonunda kararı bozar ve oğlunu alarak, inzivaya çekilen Şridaman vücutlu Nanda kafalı 'eşine' gider. **Üç 'aşığın' kaderini belirleyen son**, miyop ve şaşı oğulları Samadhi/Andhaka'nın geleceğine hizmet eder.

## 2. Çeviriler Üzerinden Yazınlararasılık

### 2.1. Hint 'Kostümünü' Oluşturan Ögeler

Th. Mann, doğuyu yazınsallaştırma açısından Karl May'a benzer bir tutumla Avrupa'da oturup<sup>4</sup> çeviriler aracılığı ile edindiği bilgi ışığında Asya'nın anlayışını kültürel bir öge olan mitlerle yazınsallaştırmıştır. Yazar ve sanatçıların her fırsatta kaynağından cömertçe beslendikleri bu us dışı mitlerden aslında 16. yüzyıldan itibaren daha az yararlanıldı. Fakat romantik akımla birlikte "[i]nsanı ve evreni anlamak için usçuluk ve katı kurallar yeterli" (İşler 2004: 12) görülmemeye başlandı. Th. Mann dâhil pek çok yazar için mitler yeniden tercih konusu oldu.<sup>5</sup>

Thomas Mann'ın bu eserini inceleyen Thomas Regehly, yazarın günce ve mektuplarından yola çıkarak Hint kültürü üzerine bir ön çalışma yaptığını ortaya koymuştur: Th. Mann, Hindolog Heinrich Zimmer'in 1938'de yayımlanan *Die indische Weltmutter* (Hintli Kibele/Hintli Tanrılar Anası) adlı incelemesi ile

<sup>3</sup> Guha/Guhan: Özellikle Güney Hindistan'da sevilen ve Tanrının bir yansıması olan Subrahmanya'nın bir adıdır. 'Kalbin derinliklerinde veya kalbin aydınlık mağarasında yaşayan biri', anlamına gelmektedir. bkz.: <http://wiki.yoga-vidya.de/Guhan>

<sup>4</sup> Pakistanlı kültür araştırmacısı, durumun politik açıdan farklı olmadığını 2002'de yayınladığı çalışmasında ortaya koymuştur. İngiltere parlamentosu Hindistan hakkındaki politik kararlarını, kıtanın özelliklerini bilmeden ısmarlama yazılan raporlar doğrultusunda almıştır (bkz. Ziauddin Sardar *Der fremde Orient. Geschichte eines Vorurteils*, kaynak Durzak 2009b: 57-58). Graf von Nayhauss da, edebiyat için seyyahların gördüklerini nasıl çarpıttıklarına yer verir (bkz. 2009: 69-87).

<sup>5</sup> Manfred Durzak, Hintli bir araştırmacının 1975'de yazdığı doktora çalışmasına atıfta bulunarak, Alman yazarların Hindistan'ı, düşüncelerinin yansıdığı yer olarak 19. ve 20. yüzyılda çok tercih ettiklerini ifade ediyor (2009b: 57). von Nayhauss ise 20.yüzyıl yazar ve ilahiyatçılarından Mircea Eliades'in şahsında Hindistan hayranlığını günce ve bilimsel çalışmalarından alıntılarla okurla paylaşır (2009: 69-87).

1936'da yayınlanan *Maya. Der indische Mythos* (Maya. Hint Mitolojisi) ve pek çok başka çalışmayı etüt etmiş, yayınlanan yazınsal çevirileri okumuş ve *Bir İblisin Yirmibeş Öyküsü*<sup>6</sup> adlı eserin altıncı öyküsünde yer alan kısa bir anekdottan kendince<sup>7</sup> esinlenmiştir (Regehly 2008: 93; 94; 101). Th. Mann'ı Karl May'dan ayıran pek çok ayrıntı vardır. En önemlisi de eksen karakterler aracılığı ile doğu ve batı kültürlerini karşılaştırmak ve doğuyu daha mağdur göstermek değildir. Eserin görünen katmanında, bir kültürü kendi içinde kendi felsefesi ile derinlemesine yorumlamayı denediği gözlenmektedir.

1930'lu yıllarda Hindoloji alanında yapılan bu araştırmalar, ülkeye ve kültürüne ilgi duyan diğer Alman aydınlarına da böylece kültürler arası bilgi akışı sağlamıştır. Bilimsel çalışmalarla zenginleşen yazarlar da yazın yoluyla kültüre dair alımladıklarını geniş okur kitlelerine bir başka boyutta ulaştırmışlardır. Bu açıdan bakıldığında Regehly'nin 'dünya yazını' saptaması abartıya kaçmamaktadır.

Thomas Mann'ın *Değişen Kafalar* adlı eserinde Hint kültürüne dair bilinen ve yeni aktarılan öğelerin neler olduğuna bakmak gerekir. Başta, eserin adı olmasa da, eserin açıklamalı alt başlığı okuru bir 'Hint efsanesi' okumaya koşullandırmaktadır. Bu yönlendirme, eserin kapağında renkli çizilmiş yarı çıplak kadınla pekiştirilmektedir.

Dilsel boyutta ülkeleri en iyi temsil eden noktaların başında kişi, yer ve diğer adlandırmalar ile onların kültürel değerlerle ilişkileri gelmektedir.

[B]u iki genç [Şridaman ve Nanda, NA] adamlar yaşam ve ölüm, dünya ve ebediyet demek olan Şiva gibi tek bir varlık olmayıp tam tersine bu dünyada yaşayan iki ayrı varlıktılar. [...] Bıyıklı ve zarıf ağızlı Şridaman, kalın dudaklı Nanda'nın Krişna'yı andıran doğallığından hoşlanıyordu [...]. Aslında birinin diğerine gösterdiği ilgide birazcık alay da vardı. [...] Ancak bu tür içten eğlenmeler çoğu kez bir kıyaslama ve tedirginlikten ileri geliyordu, bu da benlik ve sahiplenme duygusuna gösterilecek bir saygı demektir. Bu saygı, benlik ve sahiplenme duygusuyla ortaya çıkan Maya'nın isteklerine hiçbir şekilde zarar vermezdi. (Mann 2011: 12-13)

<sup>6</sup> *Vetalapantschavinsati – Die fünfundzwanzig Erzählungen eines Dämons*. Eingeleitet durch *Der König mit dem Leichnam* von Heinrich Zimmer, Darmstadt 1966. Unveränderter reprografischer Nachdruck der Ausgabe München 1924 (- Meisterwerke orientalischer Literaturen. Neunter Band). Deutsch von Heinrich Uhle (bak. Regehly 2008: 92, 4 nolu dipnot) [*Bir İblisin Yirmibeş Öyküsü*, Heinrich Zimmer'in *Kral ve Ceset* adlı Gizergahı ile başlıyor, Darmstadt 1966. 1924 Münih baskısının değiştirilmeden reprografik baskısıdır (Şark Yazınının Usta Eserleri. Dokuzuncu Cilt). Almancaya Çeviren Heinrich Uhle, NA]

<sup>7</sup> Ertuğrul İşler, *Andre Gide'i Mitlelerle Okumak* adlı incelemesinde paylaştığım bir görüşü dile getirmiştir: “[Mit, NA] ne kadar sanatçı ve yazar tarafından kullanıldıysa o kadar şekil almıştır” (İşler 2004: 9).

Hıristiyan Thomas Mann, Budist insanları anlatırken -İslamiyet'in aksine- inanışlarının onlara sağladığı ortak yaklaşımın olanaklarından yararlanmaktadır: insan, kendi özelliklerini tanrı/tanrılara yakıştırmakta ve bu benzerliği betimlemelerinde kullanmaktadır. Mann'ın hedef kitlesi tabii ki öncelikle Alman dilindeki okurdur. Bu nedenle olsa gerek yazar, Hint dilinden bazı kavramların Almanca karşılığı olmadığından (Cella, tala, linga, Mann 2011: 16; Lingam/Linga, Yoni, age: 37), bazı kavramların orijinalini otantik (vaniya, age: 11; dau-ji, age: 31, 34), bazılarını da egzotik bulduğundan kullanmıştır (Etad vai tad, age: 10). Eserde aktif yer alan eksen karakterler Şridaman, Nanda ve Sita, oğlu Samadhi/Andhaka ile çilekeş Kamadamana/Guha kadar, masalımsı bir tarzda rapor edilen hikâyede, gençlerin ismen anılan Garga ve Bhavabhuti adlı babaları da yukarıda oluşturulan Hindistan çerçevesini tamamlamaktadır. İsim olarak, kişilerin üyesi oldukları Brahman kast'ı ve 'İneklerin Mutluluğu', 'Kambur Boğalar Yurdu' gibi egzotik yerleşim adları Hint efsanesi kanısını desteklemektedir. İçerikleri her bir Alman veya Türk okurda bir Hintlinin kafasında oluşturduğu imge boyutu ile oluşmasa da Vedalar ile Maya, Şiva, Krişna, Devi, Durga ve karanlıklar anası Kali gibi tanrı/tanrıça isimleri, Hindistan'daki çok tanrılı inanç hakkında yaklaşık bir imaj sağlamaktadır.

Dilin biçimsel veya göstergesel boyutu kadar anlamsal/gösterilen boyutu da, yazarın üzerinde çalıştığı kültürü hangi çerçevede algıladığının göstergesidir. Dil, ait olduğu kültürün dünya görüşünü ve felsefesini tümce yapısı, sözcük zenginliği, bireyci veya toplumcu yaklaşımı, barışla arasındaki mesafe ve inançlarının sosyal yaşamı belirleme boyutu ile ortaya koymaktadır. Yazar Thomas Mann, Hint felsefesine dair okuduklarını özümlediğini, Nanda ve Şridaman adlı iki arkadaşın arasında geçen uzun konuşmalarda kısmen hiciv kullanarak somutlaştırmıştır.

*"Bu kuşlar aşk uğruna böyle ötüşüp duruyorlar, şu arılar, şu yusufluklar ve kanatlı böcekler açlık yüzünden bir oraya bir buraya uçuşuyorlar, kısacası otların arasındaki binlerce canlı yaşam kavgası veriyor. [...] Gerçek varlık bilgisi budur işte." "Bunun böyle olduğunu biliyorum," dedi Şridaman, "eğer gözlerim kamaşmıyorsa bu sadece bir an için ve kendi özgür isteğimle oluyor. Çünkü yalnızca aklın hakikati ve bilgisi değil, aynı zamanda olguların yazısını, birinci ve gerçek anlamının dışında, bir de ikinci ve daha üstün anlamına göre okumasını bilen ve onu, temiz ve düşünsel olanı anlama konusunda araç olarak kullanan insan yüreğinin birbiriyle kıyaslanması gerçeği de vardır. İçinde mutluluğun ve barışın bulunmadığı bir Maya figürünün desteği olmaksızın, huzur ortamından nasıl yararlanacaksın ve bu huzurun verdiği mutluluğu düşünde nasıl yaşayacaksın? Hakikati görebilmeleri için insanlara gerçeklikten yararlanma yetisi verilmiştir [...]."* (Mann 2011: 21)

Yüzeysel anlamda doğa üzerine yürütülen bu sohbet, somut ve kısa tümcelerden çok -yukarıdaki alıntıda da görüldüğü kadarı ile- açıklama ve betimlemelerden yararlanılarak, dingin ve barışçıl uzak doğu insanının dünya görüşü-kültür-dil bağlantısını örneklemektedir. Buddha öğretisinin *Dört Yüce Gerçeği*'nin bilindiğini ve kurtuluşun da *Sekiz Aşamalı Asil Yol*'un<sup>8</sup> hayata uygulamasından geçtiği görüşünü de içermektedir.

Dildeki bu felsefi ifadenin doruk noktasını, çileye yattığını düşünen Kamadama'nın ağzından, kafaları değişen iki erkekten hangisinin Sita'nın kocası olduğunu açıklarken dinlemekteyiz.

*"Durum bu kadar açıkken, sizin bir yargıca başvurma ihtiyacı duyacak kadar düzen ve hak konusunda bilgisiz olmanıza şaşıyorum doğrusu. Şu karşımda duran tuzak yemi, hiç kuşku yok ki, omuzlarında arkadaşının kafasını taşıyanın karısıdır. Çünkü nikahta geline sağ el uzatılır, el ise gövdeye aittir, gövde de dostun gövdesi." [...]*

*Kamadama ses tonunu yükselterek, "Ama bu sözlerimin yalnızca ilk tümcesidir," diye devam etti. "Bunun arkasından ilk tümceyi daha da değerli kılan, daha çok ses getiren ve gerçekle taçlandıran son tümce geliyor. Bekleyin lütfen!" [...]*

*[ "Koca, erkeğin kafasını taşıyandır.*

*Bu karardan kuşku duymamak gerekir,*

*Çünkü kadın nasıl ki mutlulukların en büyüğü ve ezgilerin kaynağıysa, Kafa da bütün uzuvların en önemlisidir." (Mann 2011: 96)*

Görüldüğü gibi ülke ve kültür yalnızca biçimsel yönüyle değil, varlığın ve eylemin felsefi yorumu, dil ve mantık kullanımıyla da yansımaktadır. Mitlere olduğundan fazla anlam yükleyen Ertuğrul İşler, şu tezinde haklıdır: "Modern insan ise mitin işlevini modellerle açıklamak ve böylelikle dünyaya ve insanın varlığına bir anlam vermek istemesine karşın iyilik ya da ahlak güvencesi vermek kaygısı taşımaz" (2004: 15).

Yazarın, geçmişi ve geleceği bilen bilge bir anlatıcı aracılığı ile yaşanmış bitmiş bir olayı olimpik bakış açısı ile rapor etmesine, masalımsı bir üslupla anlatımını sürdürmesine, anlatım tarzında sık sık alaya başvurmaya ve doğa üstü motiflerden yararlanmasına rağmen okur, yukarıda ifade edilen nedenlerle de olacak Hint kültürü penceresinden bakarak yine de roman öyküsünde güncellik ve gerçeklik payı aramaktadır. Oysa Th. Mann'ın kendisi mektuplarında, "eğlence amacıyla yazılan bu tür eserleri ciddiye almamak gerektiğini" ifade etse de yazarın bu düşüncesine katılmak olanaksız (bkz. Regehly 2008: 93, Çev. NA). Yazar, bununla kalmayıp yazma aşamasında eseri arkadaşlarına zaman zaman

<sup>8</sup> Gautama Buddha, aydınlanmaya ulaştıktan sonra verdiği ilk vaazda *Dört Yüce Gerçek*'i öğretmiştir. Acıların sona erdirilmesinin yolu *Sekiz Aşamalı Asil Yol*'dan geçer.

okuduğunda, anlatılanları komik bularak “gözlerinden yaş gelinceye kadar güldüklerini” paylaşmaktadır (age: 95, Çev. NA). Büyük bir olasılıkla, ‘gülerek’ verilen tepkinin kaynağı, anlamayı yüzeysel yapı ile sınırlı tutmaları kadar Thomas Mann’ın kullandığı ironik dildir.

Diğer kültürleri ‘anlamayı’ sağlaması beklenen böyle yazınlararası eserler, derin yapının anlaşılmasını hâlinde, küçümsenmeyecek derecede toplumsal klişeleri de güçlendirmektedir. Kimi zaman bu tür kalıp düşüncelerin oluşmasına, bilinçli veya bilinçsizce bilim insanları da katkı sunmaktadırlar. Hindolog Heinrich Zimmer Almanca konuşan okura Hint kaynaklarından çevirdiği anekdotun sonu için tuhaf bir yorum getirir: “Batılı dinleyici için, Tanrıça huzurundaki kanlı kurban ortamı ve ölüme tüyler ürpertecek derecede istekli olma gibi Hintli halk öyküleri heyecan verici ve acayıptir. Bunlar, bizim için ne kadar çarpıcı ise Hinduizm için o denli sıradandır” (age: 93, Çev. NA).

Bir Hindolog olarak yapılan çeviriyi Alman değer yargılarına göre ‘acayıp’ sıfatı ile betimlemek, toplumsal önyargıları körüklemeye ve klişeler oluşturmaya zemin hazırlar. Bir bölge için geçerli inanç ve yaşayış biçimini tüm bölgelere genelleştirmenin çok isabetli olmadığını, hem Almanya eyaletlerindeki hem de kendi ülkemizdeki bölgesel kültür farklılıklarından yola çıkarak örnekleyebiliriz. Bir Germanist olarak iki kez gittiğim Hindistan’da eyaletler arası coğrafi ve kültürel farkları çıplak gözle dahi gözlemledim.

## 2.2. Thomas Mann’ın Schopenhauer Öğretisi ve Budizm Hayranlığı

Thomas Mann’ın *Değişen Kafalar* adlı eserini yukarıda listelenen göstergelere indirgememek gerek. Eseri, “dinlenmek için” yazdığını ifade eden Mann, her ne kadar “[s]ade bir şey ortaya çıktı” (Mann’ın Mektupları, bk. age: 93) diye betimlese de çok katmanlı yapısında Schopenhauer öğretisini ve dolayısıyla Hint-Budizmini barındırmaktadır. Yazarın, “insanların en zekisi” olarak betimlediği Arthur Schopenhauer’e hayranlığı bilinmektedir. Thomas Regehly de eserde hangi göstergenin nasıl bir gösterilen olarak yorumlanması gerektiğini, Schopenhauer öğretilerine hâkim biri olarak açıklamıştır.

Karamsar ve belli ölçüde de kaderci bir dünya anlayışına sahip Schopenhauer, dünyanın isteklerimizden ve tasarılarımızdan oluştuğunu düşünür. Schopenhauer, *İstenç ve Tasarım Olan Dünya* eserine de adını verdiği gibi, “[h]er istek, bir gereksinimdir, bir yoksunluktur, bir acıdan doğar; giderildiği zaman insan yatıştır. [...] [ancak, NA] gerekli olan şeylerin ardı arkası kesilmez”, der (bkz. Schopenhauer 2007, Sanat Teorisi). İnsan isteklerinin mahkûmudur. Schopenhauer, ‘Hiç özgür bireysel istek yoktur, aksine sadece bunun arkasındaki metafizik istek kendini özgürleştirebilir’ (Studienkreis-Web, Çev. NA) tezinden yola çıkar ve “Kör iradenin sonucu olan acıdan kurtulmanın iki yolu vardır. 1. Elini eteğini çekip bu dünyadan kendini izole etmek, 2. Sanat yoluyla iradenin üzeri-

mizdeki basıncını ortadan kaldırmak” der (İşler 2004: 23). O halde, isteklerin boyunduruğundan sadece azizler ve sanatçılar kendini kurtarabilir. *Değişen Kafalar* adlı efsanede Nanda'nın sorunun üstesinden gelmemesinin nedeni, tam bir inziva hayatı sürdürmemesidir:

[...] Nanda, inziva yerini dinsel inançlarını en katı biçimde uygulayan kutsal adamların ciddiye almayacakları kadar insanın içini ferahlatan bir yerde seçmişti, üstelik yıkanmanın ve susmanın dışında, öyle kayda değer bir münzevi yaşamı da yoktu, ormandaki yemişlerle ve yağmur mevsiminde yetişen yabani pirinçle besleniyor, hatta zaman zaman avladığı kuşları kızartıp yiyerek, yazgısına küsmüş ve düş kırıklığına uğramış bir adamın sessiz yaşamını sürdürüyordu. (Mann 2011: 113)

Her kurtuluş, yaşamın acılarıyla dolu olduğu öğretisi ile sonuçlanmaktadır. Bu öğreti de yaşam deneyimini zorunlu kılar, çünkü sadece acının verdiği deneyim, acıdan kurtuluş gereksinimi de doğurur. Kurtuluş ise merhametin etkisine dayanır (Studienkreis-Web). İradelerine hâkim Azizler Hıristiyanlıkta mevcuttur, ancak şark bu konuda öndedir (Regehly 2008: 96-97). İstek ve arzuların en önemlisi aşktır. Schopenhauer'in aşk tanımı, Can Güngen'e göre “cinsel dürtü”ye (2011) indirgenebilir. Aşk tensel boyutu ile ele alan filozofun karamsarlığı aşkın yorumuna da yansır ve âşıkların sonunun “birlikte can verirler” tezinde dile gelir (Schopenhauer 2007). Schopenhauer'in felsefesi hem batı mistizmiyle hem de Hint inanışlarıyla benzerlikler içermektedir<sup>9</sup>. Schopenhauer felsefesi ışığında Th. Mann'ın eseri *Değişen Kafalar*'ı tekrar okuduğumuzda Şridaman'ın Sita'ya tutkulu aşkı kadar Sita'nın, aşkı somutlaştırdığı erkek tipi ve Nanda'nın platonik tutkusu, insanların aşka dair oluşturdıkları istek ve tasarımlara örnekler oluşturmaktadır: ideal kafa ideal vücutta olmaz. Sita açısından bakıldığında, sevdiği iki erkeğin intiharı, onlardan birine sahip iken diğerine özlemi ve kurtuluşu birlikte kül olmada/can vermede aramaları, gerek Schopenhauer gerek Budizm felsefesi ile örtüşmektedir.

[S]iz evrenin kucağına döndükten sonra, onun yanında kalacak olursam, hayatı boyunca zavallı bir dul çocuğu olarak onursuzca yaşayacak ve sefalet içinde sürünüp gidecektir. Ancak ölü kocasının vücuduna eşlik edip onunla birlikte odun yığınının ateşine girdiği için, yakıldığı yerde amısına taş levhalar ve taş sütunlar dikilen soylu Tanrıça Sati'nin iffetli örneğine uyarak onu sizinle birlikte terk edersem, onurlu bir yaşamı olacak ve insanlar ona iyi davranacaktır. (Mann 2011: 120)

<sup>9</sup> Schopenhauer'in Budizmle ortak ve ayrılan öğretisi görüşleri için bkz. *Dört Yüce Gerçek ve Sekiz Aşamalı Asil Yol*.

Üçlü sacayağını oluşturan iki erkek bir kadının çektikleri acı, aşk, cinsellik ve acılardan kurtulmak için verdikleri ölüm kararı, diğer pekiştirici örneklerdir. Kamadamana ve Nanda'nın inzivaya çekilmeleri ve aslında çilekeş yaşama rağmen arzularından ve acılarından kurtulamamaları, bu felsefenin tezlerindedir. Thomas Mann'ın *Değişen Kafalar* adlı romanı, baştan sona kadar Schopenhauer öğretisi ile örtüşmektedir. Makalenin sınırlarını zorlamamak için yukarıda dile getirilen birkaç örnekle romanın Budizm inancı ile bağlantısına bir kez daha işaret etmekte yarar vardır:

- 1. gerçek, Dukkha: acı, hayatın ve varoluşun bir parçasıdır.
- 2. gerçek, Samudaya: acıların kaynağı, arzu ve isteklerdir.
- 3. gerçek, Nirodha: istek ve arzular bırakılırsa, acılar sona erdirilebilir.
- 4. gerçek, Magga: acıların sona erdirilmesinin yolu *Sekiz Aşamalı Asil Yol*'dan geçer. Doğru kavrama, doğru düşünce, doğru söz, doğru eylem, namuslu kazanç, doğru çaba, uyanıklık, ve doğru konsantrasyon. (wikipedia)

Bu öğretilerde insanın, yaşama karşı veya kadere karşı mağdur olacağı baştan belli. Çünkü insan istek ve kafasında oluşturduğu tasarıları ile yaşama bağlanmaktadır. Onlardan vazgeçmesi, yaşamdan vazgeçmektir. Ayrıca bu öğretilerde yer alan 'doğru' ifadesi, bireyin ait olduğu toplumsal kurallar doğrultusundaki 'doğru' ise, bu doğrular, aynı zaman diliminde coğrafik farklılıklar gösterdiği gibi zaman içinde değişmeye de uğramaktadır. Kime göre 'doğru' ve neye göre 'doğru'?

### 2.3. Özkültüre Bilinçli veya Bilinçaltı Yönelim

Yazar Thomas Mann bilinçli bir şekilde Arthur Schopenhauer öğretisini Hint efsanesine uygularken bilinçaltında da Yunan mitolojisinin etkisinde kaldığını saptamaktayız. Mann'ın, "başlangıca, arketipe, yaratılışa doğru ulaşmaya çalışırken" (İşler 2004: 28) "mitolojik öğelere bulaşmasını" (age: 21) kültürlerarasılık ve yazınlararasılıkla<sup>10</sup> açıklayabiliriz. Bu nedendir ki baba tanrı Diyanus Pitar, Yunanlıların Zeus Pater'i, rüzgâr tanrı Vata İskandinavların Votan'ın özelliklerini göstermekte (bkz. Astroset Felsefe).

İnsan toplulukları, doğayı ister bağımsız ister birbirinden etkilenerken yorumlayıp mitler oluşturmuş olsunlar sonuçta soyut olguları somutlaştırma çabası gözlenmektedir. Tüm mitolojiler için genelleştirilebilecek bir tezi Nevzat Kaya, Yunan mitolojisi için ifade etmektedir: *Olimpos bağlantılı mitolojinin işlevi,*

---

<sup>10</sup> Durzak, bir diğer adı 'Durga' olan 'tanrıça Kali'nin Yunan mitolojisinde 'Medea' ile eşleştirildiğini ifade eder (bkz. Durzak 2009a: 45).



akıl dışı (*Irrationalismus*) olanı, akıl ile açıklamaktır (*Akılculuk/rasyonalizm*) (Kaya 2000: 10-11). Kaya, Yunan mitolojisini temel aldığı çalışmasında<sup>11</sup> aslında ‘grotesk’ unsuru betimlemeye ve somutlaştırmaya çalışmaktadır. Grotesk’in temel unsurunun ise *deformasyon*, *yırtmak*, *parçalamak* olduğunu örneklerle kanıtlamaktadır. Kaya, temelinde duygusallık olan mitolojiyi, ‘ataerkil-akıl-tanrı’ üçlemesi olarak anlamaktadır. Bu anlayış doğrultusunda *güçlü ve zayıf yönleri ile insani görünüm ve özelliklerine sahip*<sup>12</sup> olan tanrılar (age: 18), her mitolojide olduğu gibi çok tanrılı Hint kültüründe de –her ne kadar hepsi tek tanrı Brahman’a dayandırılıyor olsa da (bkz. Astroset Felsefe)- insan hayatına sürekli müdahale etmektedirler. Tanrılara yakıştırılan estetik özellikler/güzellikler ve onlara ait olduğu düşünülen güçler, onlara hayranlık duyup tapınmayı sağlayan bir unsur ise, *tanrıların korkunç ve ürpertici tasvirleri, çirkin ve acımasızlıkları*<sup>13</sup> da dinin, ilkel çağlarda olduğu gibi günümüzde de *sindirme işlevini yerine getiren bir başka unsurdur* (Kaya 2000: 19). Mitlerde tanrıların olumsuz bir şekilde “gerçek bir tanrı adaletsiz, ahlaksız, kışkanç, kinçi, cahil kısacası olumsuz özelliklere sahip olamaz”, betimlenmesine karşı çıkılmasına rağmen mitler her yüzyılda ve her kültürde kabul görmüştür.

19. yüzyılda Alman felsefeci Schelling, insanoğlunun iki zıt karakterini, Apollonik-Dionysos ikilemi ile ifade etmiştir. İki kutbu betimleyen tanrılardan *Apollo*, *biçim ve düzeni*, *Dionysos* ise *biçimin çözülmesini ve biçim değişikliğini* (age: 30-31), konulan sınırları aşma anlamını taşımaktadır. Bedenin üstünü dolayısıyla ‘zekâyı/akılı’, Zeus’un oğlu güneş ve ışık tanrısı Apollon ile Zeus’un kafasından çıkan kızı Athena simgelerken; bedenin altını dolayısıyla ‘duygusallığı/doğurganlığı/cinselliği’ Dionysos simgelemektedir. Zeus, üremesine neden olduğu Dionysos’un istemeden de olsa neredeyse ölümüne neden olacakken onu kurtarıp baldırında büyüterek doğurmuştur. Anne rahminde *ölümle* burun buruna gelen Dionysos onu türeten Zeus’un bacağına yeni bir rahim

<sup>11</sup> Nevzat Kaya’nın 2000’de yayınladığı ve yazın-antropolojik yöntemi kullandığı *Grotesklerin Tanrısı* adlı çalışmasınının 7-52 sayfaları Thomas Mann’ın *Değişen Kafalar* eserini Yunan mitolojisi boyutu ile yorumlamama temel oluşturmuştur. Kaya’nın bu bilimsel çalışması Almaca yazıldığı için, alıntıları kimi zaman anlam boyutu ile kimi zaman da doğrudan ifade ile Türkçeleştirip italik yazı özelliği ile görselleştirmeye çalıştım (NA).

<sup>12</sup> Ertuğrul İşler de mitlerde tanrıların işlev ve özelliklerine yer vermektedir: “Mitik kahramanlar ve tanrılar dünyayı yaratmazlar ancak dünyayı düzenleme, düzeni sağlama ve verimliliği sürdürme görevini üstlenirler. Evlenebilirler, çocukları olabilir, cinsel ilişkiye girebilirler” (2004: 21).

<sup>13</sup> Manfred Durzak “Die Göttin Kali in Grass’ Indien-Buch *Zunge zeigen*” adlı bildirisinde, G. Grass’ın romanı ‘tipik’ Avrupa mantığı doğrultusunda yazıldığı için eleştirildiğini ifade eder. Kendisinin de eleştirel baktığı Grass’ın eserinde, tanrıça Kali’nin acımasızlığını, tanrılar içindeki konumunu, Yunan mitolojisindeki paralellliğini ve yakın tarihte Hitler ve Stanlin ile benzerliğini hep Avrupa merkezli yorumladığının altını çizer (2009a: 43-55).

bulup *yeniden oluşur*. Ölüm ve yeniden oluşum, reenkarnasyon şeklinde aynı bedende gerçekleşmezken Dionysos bu iki olguyu bünyesinde birleştirmiştir. Duyguyu, ölüm-yaşam ikilemini, belin alt kısmını ve dolayısıyla cinselliği simgeleyen Dionysos imgesini, ona eşlik edenler arasında bereket tanrısı oğlu Priapos, kendi boyu büyüklüğünde tasvir edilen penisi ile pekiştirmektedir. Dionysos'a eşlik eden yarı at yarı insan, yarı keçi yarı insan varlıklar, at/keçi ve insan olarak parçalara ayrılıp tekrar birleşerek (Kentaurular) kendini sürekli yenileyen (penisin/üremenin) doğanın hizmetindedirler (age: 37).

*Anaerkillik ise doğa ile uyumlu bir yaşamdır* (age: 22). *Doğa ile uyumlu bir yaşamı simgeleyen ve kadınların yanında yer alan Dionysos mit'inin erkekliği ile sorun yaşamaması, sembolik anlamda hadım edilmişlikten başka anlama gelmez* (age: 23). “İlk kültürlerin insanları kadınlık, doğurganlık, yaratılış karşısında hayretler içinde kadını yüceltirlermiş. Schubart bu zaman dilimini *Dionysos çağı* olarak betimler. Bu bakış açısı ‘nemli ortamı’ yaşam zemini olarak algılar (Schubart 1989: 29; Kaya 2000: 26).

Thomas Mann'ın *Değişen Kafalar* adlı romanının satır aralarını doğru okuyabilmek için Nevzat Kaya'nın araştırmasında kimi bilgiler seçilerek yukarıda özetlendi. Bu bilgiler ışığında Mann'ın eserini son açıklamadan yola çıkarak değerlendirdiğimizde Sita, Nanda ve Şridaman adlı iki genç erkeğe bir nehir kenarında, yani sulak ve kutsal bir yerde görünmesi, bedenini tüm çıplaklığı ile sergilemesi, cinselliği, doğurganlığı (rahmi) ve nehirde yüzmesi ile Dionysos'un hizmetinde olduğunun çok boyutlu göstergesidir.

Cinselliği veya cinsel arzularını çekincesiz dile getiren Sita'ya âşık iki erkeğin intihar ettikleri tapınağın tanrıçaları Durga ve Kali, insani kimi özelliklerin yanı sıra çok kollu görüntüleri, doğa üstü ‘tanrıçalar’ kimliği ile Yunan mitolojisindeki birçok göstergeyi oluşturmaktadır: Gücü ve öfkesi ile korkutup itaat ettirirken güzellikleri ile hayran bırakmaktadırlar. İki cinsin kimi özelliklerini taşıyarak Dionysos'u çağrıştırmaktadırlar. İnsanların hayatlarına yön vermektedirler.

Tanrıların ‘kader’lerini belirlediği Şridaman ve Nanda'nın kafaları farklı bedenlerde taçlanınca, ‘koca kimdir?’ sorusuna verilen yanıt Yunan mitolojisi ile örtüşmektedir. İki erkeğin yaşadığı soruna Kamadamana'nın getirdiği “Koca, erkeğin kafasını taşıyandır.” yorumu (Mann 2011: 96), yalnızca ataerkil Apollonik (akıl/mantık) boyutunu değil, zamanda daha da geriye giderek gök tanrının (yukarıdakinin) toprak anaya (aşağıdakine) üstünlüğünü de simgeler. Burada ortaya çıkan karar, Avrupalının ‘mantiğini’ Doğu'nun/Şark'ın ‘duygusallığına’ üstün göstermektir. Th. Mann eserinde Kamadamana'ya ilk söylediği kararda bedeninin kültürel göstergelerine atıfta bulunur: “[...] hiç kuşku yok ki, omuzlarında arkadaşının kafasını taşıyanın karısıdır. Çünkü nikâhta geline sağ el uzatılır, el ise gövdeye aittir, gövde de dostun gövdesi.” Ancak Th. Mann bu

kararını revize etmektedir. Oysa iki genç adamın başından geçenler, aynı vücutta ölüm ve yeniden var olmayı yaşamaları, Dionysos alegorisini/benzetmesini çağrıştırmaktadır. Sita ise ‘koca’ sıfatını taşıyan ‘kafanın’ sahibinden kısa sürede bıkip ‘bedene’ sahip olandan yana tercihini ortaya koymaktadır. Birlikte kül olmaları ise bu ikilemin suniliğini, onların birbirini bütünlediğini ifade eder.

### 3. Türkçeye Kazandırılan Çeviriye Yönelik Saptamalar

İstanbul ve İzmir’in ekonomik ve sosyal elitlerinin uzun yıllar Fransa’ya ve Fransız yazınına ilgisinden sonra, Vural-Kaya’nın belirttiğine göre, 1829 yılında Namık Kemal’in Alman yazarları işaret etmesini takip eden süreçte bazı Almanca eserler Türkçeye çevrilir, ancak çeviriye büyük bir ivme 1940’lı yıllarda devlet desteği ile kazandırılır. Çevrilen 604 eserin 90’ı Alman yazın örneklerinden olup (Vural-Kaya 2005: 21) bunun da 10 eseri Thomas Mann’a aittir (Sağlam 2002: 292).

2011’de ise Kasım Eğit ve Yedigâr Eğit, Thomas Mann’ın *Değişen Kafalar* adlı eserini Can Yayınları için çevirerek yabancı ve özellikle de öz kültüre katkı sunmuşlardır. Eğit, genel olarak yapılan çevirileri, yerel ve evrensel boyuttaki katkıları açısından değerlendirirken; çevirmenlerin sayıca azlığına ve çeviri alanındaki bilimsel çalışmaların eksikliğinde yaşanan sorunlara da dikkat çekmektedir (Eğit 2002: 8). Ayrıca çevirmenin özelliklerinin altını çizmiştir: ”Çeviri için bir yabancı dili iyi bilmek kuşkusuz en önemli koşullardan birisidir, ancak çevirmenin yabancı dil hâkimiyetinin yanı sıra çevirdiği yapıtın yazarını, o ülkeyi ve o ülkenin edebiyatını ve kültürünü de tanıması ve daha da önemlisi kendi anadilini çok iyi bilmesi ve kullanması gerekir” (age: 7). Çevirmenin işlevini de içine alacak şekilde Th. Mann’ın *Değişen Kafalar* eseri bağlamında bir kez daha özetlemek gerekirse:

Thomas Mann, kurguladığı ana temayı başka kültürlerin zemininde yazınsallaştırmak üzere birden çok disiplini barındıracak bilgi ile harmanlayarak çok katmanlı kaleme aldığında, çevirmen, eleştirmen ve okuru da benzer süreçlerden geçmeye zorunlu kılar. Gerek donanımsız okur, gerek çevirmen ve eleştirmenin de içinde yer aldığı donanımlı okur, eseri anlayabilmek için süreci tersten yaşarlar. Eseri Almandan Türkçeye kazandıran Kasım ve Yedigâr Eğit, elinizdeki çalışmayı yapan araştırmacı ve okur grubu önce romanı okur sonra, konunun dayandığı felsefeyi ve mitolojiyi araştırırlar, yani hangi katmanlardan oluştuğunu saptamaya çalışırlar. Ancak genel bağlamda okurun, özel anlamda “[e]leştirmenin aramak zorunda olduğu şey yapıttaki insan değil yeniden anlamak zorunda olduğu yapıtın insanıdır” (Dirigé par Christian Bourgeois 42). “Burada yazarın kendisinden çok, kullandığı dil ve yarattığı biçemin işlevi oldukça fazladır. [...] Mitik öğelerin simgelerle daha da gizemleştirildiği bir okuma serüvenidir bu” (İşler 2004: 52).

Yazar Th. Mann ve yayınevi orijinalde herhangi bir kavramı tanımlama gereği duymazken çeviri kitapta “Çevirmenin Notu (Ç.N.)” veya “Yayıncının Notu (Y.N)” az sayıda da olsa yer almaktadır. Bu dipnotların farklı nedenleri olabilir. Ancak akla ilk gelen nedenlerden ikisi öne çıkmaktadır: Türkiye’deki okur kitlesinin araştırma olanağı veya merakı olmadığından, okuru başka kültürleri tanımaya özendirmek için, dipnot açıklamaları ile anlamayı kolaylaştırmaktır. Yayınevi ve çevirmenler Kasım ve Yedigâr Eğit, Avrupalı bir yazarın mantık süzgecinden geçen Doğu kaynaklı bir motifi, iki kültüre köprü görevi yapan bir ülkenin okurlarına ulaştırarak “kültürel ve dilsel engellerin üstesinden gelinmesi ile kültürlerarası iletişime katkı sunmaktadırlar” (Vural-Kaya 2005: 25). Regehly’in, yazar açısından ifade ettiği işlevleri ise kanımca çevirmenler de yerine getirmektedirler: *Dünya yazınının katkı sunmakta, mitleri insani kılmakta, bir nevi ironik köktencilik eleştirisi yapmakta ve Samuel Huntington’un ‘Kültürlerin Çarpışması’ teorisine karşın ‘anlayış gösterme alanı’ yaratmaktadır* (Regehly 2008: 91).

#### 4. Sonuç

Thomas Mann, dinlenmek ve ‘ağır’ olmayan bir roman yazmak üzere 1940 yılında *Değişen Kafalar* adlı eseri yazmıştır. Roman bilimsel açıdan, yazarın özgeçmişi de dikkate alınarak incelendiğinde, fantastik bir olayı tanımlamayıp, Hint kaynaklardan Almancaya çevrilen bir anekdottan yararlandığı saptanmaktadır. Bu birincil eser, motif açısından sorgulandığında Hint kumaşına büründürülmüş bir Schopenhauer öğretisi ortaya çıkmaktadır. Eser, göstergebilim açısından büyüteç altına alındığında yabancı kostüm içinde öz kültür karşımıza çıkmaktadır. Budizm olarak görünen pek çok ‘gösteren’in altında Yunan mitolojisi ‘gösterilen’i parlamaktadır. Bunun nedenini, her yeni inanın bir önceki inançların simge ve ritüellerini yeniden yorumlayarak sürdürmesine bağlamak kadar, dinlerin birbirini etkilemesinde de aramak gerek.

Thomas Mann’ın *Değişen Kafalar* adlı romanı, yazınlararasılığın somut örneğidir. Yazınlararasılığı sağlayan temel etmen çevirilerdir. Almancaya çevrilen Budizm (Hint dillerinden) ve Yunan mitolojisi (Yunanca ve Latince) gibi somut çeviri eserleri kadar, Schopenhauer öğretisinin yazar Th. Mann yorumu da bir çeviridir. Yapılan bu soyut veya somut anlamda yorumlayarak çevirme zincirine, birincil eser yazarından sonra çevirmenler, onların çalışmalarını değerlendiren yazınbilimciler ve okurlar da katılmaktadır. Yazar farklı kültürlerin yazınından beslenip içselleştirdiklerini kristalize ederek okura sunar. Çevirmen orijinalde sadık çeviri yapabilmek için, önce bu şifrelenmiş bilgileri deşifre eder sonra yazarın üslup ve “gizli şeyleri gören ya da barındıran bir anlatı”yı (İşler 2004: 40) hedef dile aktarır. Okur kitlesi her şifreyi çözmek zorunda hissetmeyebilir kendini. Ancak yazın eleştirmeni bunu asli görevi olarak kabul

etmelidir. “Yazınsal metnin içindeki anahtarın nerede olduğunu bulmak [zorundadır, NA]. Anahtar bulunursa, Pandoranın kapağının açılması örneğinde olduğu gibi okuyazar ve yapıyla ilgili birçok gizli bilgiye ulaşma ve öğrenme olanağı yakalayabilir” (age: 51). Eleştirmenin çabasına rağmen örneğin kimi öğelerin anlamı Türkiyeli okur için gizemini koruyacaktır: ‘Salıncakta Güneş tanrısı için sallanmak’ (Mann 2011: 28), kast üyelerinin yaşam biçimleri (age: 11) veya “Her ikisi de günleri geldiğinde kutsal kemerlerini kuşanmış ve dünyaya iki defa gelenler topluluğuna kabul edilmişlerdir”, “cazibesıyla gözüme Prensi Citraratha gibi görünüyordu” (age: 71) ifadelerinde olduğu gibi (age: 10).

### Kaynakça

Astroset Felsefe. „Hint Felsefesi“: <http://www.astroset.com/yasam/filosofia/f2.htm> [20.12.2012]

Burkert, Walter (1977): *Griechische Religion der klassischen und archaischen Epoche*. Stuttgart.

Durzak, Manfred (2009a): “Die Göttin Kali in Grass’ Indien-Buch *Zunge zeigen*”. *Der Gott der anderen. Interkulturelle Transformationen religiöser Traditionen*. Hrsg. v. Ernest W. B. Hess-Lüttich gemeinsam mit Arupon Natarajan. Frankfurt a. M.: Peter Lang. 43-55

Durzak, Manfred (2009b): “Produktive Indienrezeption. Martin Mosebachs Roman *Das Beben*”. Hess-Lüttich, Ernest W. B./ Natarajan, M. Arupon (haz.): *Der Gott der anderen. Interkulturelle Transformationen religiöser Traditionen*. Frankfurt a. M.: Peter Lang. 57-68

Eğit, Kasım (2002): „Sempozyum Açılış Konuşması“. *Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. Edebi Çeviri ve Kültür Transferi*. Özel Sayı 4. 7-8

Graf von Nayhauss, Hans-Christoph (2009): “Mircea Eliades Indisches Tagebuch. Auf der Suche nach der indischen Seele”. Hess-Lüttich, Ernest W. B./ Natarajan, M. Arupon (haz.): *Der Gott der anderen. Interkulturelle Transformationen religiöser Traditionen*. Frankfurt a. M.: Peter Lang. 69-87

Güngen, Can (2011): Felsefe ve Psikiyatri Arşivi. “Aşkın Metafizigi-Arthur Schopenhauer”. <http://www.cangungen.com/2011/02/25/askin-metafizigi-arthur-schopenhauer/http://www.sanatteorisi.com/Makaleler.asp?Sayfa=Oku&id=103> [20.12.2012]

İşler, Eruğrul (2004): *Andre Gide’i Mitlerle Okumak*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Kaya, Nevzat (2000): *Der Gott des Grotesken. Eine literaturanthropologische Studie*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 98.

Mann, Thomas (2011): *Değişen Kafalar. Bir Hint Efsanesi*. Roman. Almanca aslından çevirenler Kasım Eğit-Yadigâr Eğit. İstanbul: Can.

Mann`ın Mektupları: Brief vom 19.04.1941. Wysling, Hans (haz.): *Dichter über ihre Dichtungen*. Band 14, I-III: Thomas Mann. Frankfurt a.M. 1975-1981, Bd. I: 587.

Regehly, Thomas (2008): „Schopenhauer, Buddha und Kamadama oder die Realisierung des Mythischen in Thomas Manns Novelle *Die vertauschten Köpfe*“. Koßler, Matthias (haz.): *Schopenhauer und die Philosophien Asiens*. Beiträge zur Indologie 42. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 91-105

Sağlam, Musa Yaşar (2002): „Zur Rezeption der deutschen Literatur in der Türkei“. *Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. Edebi Çeviri ve Kültür Transferi*. Özel Sayı 4: 289-296

Schopenhauer, Arthur (2007): *Aşkın Metafiziği/Schopenhauer`in Felsefesi*. Aşka ve Kadınlara Dair. Çev. Ahmet Aydoğan: Say Yayınları.

Studienkreis. “Schopenhauer und Buddhismus”. Schopenhauer: Erlösung. Zur Erlösungslehre in Schopenhauers Philosophie - Gnade oder Notwendigkeit. <http://www.arthur-schopenhauer-studienkreis.de/Erloesung/erloesung.html> [20.12.2012]

Vural-Kaya, Sergül (2005): *Übersetzungsvergleich für das Sprachenpaar Deutsch-Türkisch*. Frankfurt a.M.: Peter Lang Verlag.